

Samo Kristen

AMERIŠKI TISK IN TRST SPOMLADI 1945 —
KONEC NEKEGA ZAVEZNIŠTVA

Ko je 1. maja 1945 jugoslovanska IV. armada v sklopu zaključnih osvobodilnih operacij zadela ob tisto razmejitveno črto zavezniških nasprotij, ki ji je nemški propagandni minister dr. Joseph Goebbels v nacionalsocialističnem glasilu »Das Reich« že februarja 1945 nadel ominozno ime »železna zavesa« (der eiserne Vorhang), se je za trenutek zdelo, da do uresničitve napovedi nacistične propagande o neizogibnosti skorajšnjega spopada med vzhodnimi in zahodnimi zavezniki v resnici ni več daleč.¹ Na nezdružljivost zavezniških aspiracij na tem območju je opozarjala tudi interna brošura, ki so jo Nemci konec leta 1944 ali v začetku leta 1945 izdali v Trstu. Njen pisec, esesovski vojni poročevalec dr. Hanns Schneider-Bosgard je v zaključni besedi knjižice napovedal možnost, da »Operacijsko območje Jadransko Primorje« iz političnega bojišča prve vrste (politisches Kampfgebiet erster Ordnung) lahko že v kratkem postane vojaško bojišče prve vrste (militärisches Kampfgebiet erster Ordnung), ob tem pa na način tretjega, ki si obeta koristi od nesloge v sovražnikovem taboru, zapisal: »Oba nasprotnika imata svoje naklepe. Boljševistični so po dogovorih v Teheranu in Moskvi povsem jasni. Operacijsko cono zahtevajo zase. Načrti zahodnih zaveznikov gredo v nasprotno smer.«²

Ugotovitev, natisnjena v zaupnem vojaško-političnem priročniku jadranskega poveljstva »SS Standarte Kurt Eggers«, že v času izida ni bila kaj dosti več od ne pretirano skrbno varovane, vsem znane »secret de polichinelle«. Tako je prav na prvi novoletni dan leta 1945 vodilni ameriški dnevnik »New York Times« objavil daljši prispevek Cyrusa Lea Sulzbergerja, v katerem je znani ameriški časnikar mednarodno javnost seznanil z načrtom ameriške vlade o povojni ureditvi vzhodne Evrope. V sestavku, naslovljenem »U. S. Goals outlined for Eastern Europe«, je Sulzberger med drugim zapisal, naj bi v skladu s predstavami State Departmenta Jugoslaviji po vojni pripadle Istra, Reka in Zadar z nekaterimi jadranskimi otoki, nikakor pa ne Gorica in Trst, ki ju, kot je izrecno pripomnil, zahtevajo »vse jugoslovanske struje«.³

Novica je v diplomatskih krogih prizadetih držav povzročila precejšnje razburjenje. Že 2. januarja 1945 je bivši minister v emigrantski vladi Ivana Šubašića, slovenski znanstvenik, pisatelj in diplomat dr. Izidor Cankar v svojem londonskem dnevniku opozoril na »dvanajst točk« ameriške vlade (v razburjenju jih je verjetno slabo preštel, saj jih je bilo v resnici trinajst), nato pa ob priznanju, da so povečini sestavljene pametno in z očitno željo po pravičnosti, zaskrbljeno pripomnil: »Hkrati se zdi, da informacije, dane Sulzbergerju, niso bile namenjene javnosti, ker ni videti, kakšen smisel naj bi imel

Sestavek je nastal na podlagi dela časopisnega gradiva, ki ga v obliki mikrofilmov hrani berlinski »John F. Kennedy-Institut für Nordamerikastudien« (Freie Universität Berlin). Ob tej priliki izrekam zahvalo omenjeni instituciji in njenim sodelavcem za ljubeznivo pomoč. Sestavek dopolnjuje prikaze, objavljene v 19., 20. in še ne natisnjeni 22. številki »Razprav in gradiva« (Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani). V njih je avtor obravnaval odziv, ki ga je imela tržaška kriza na straneh spominskih in dnevniških pričevanj ameriških, britanskih, italijanskih in jugoslovanskih oziroma slovenskih protagonistov.

¹ V Zagrebu, ki je padel šele 8. maja 1945, teden dni za Trstom, so se oblastniki še v zadnjem trenutku nadejali uresničitve tovrstnih napovedi. 4. maja 1945 je nekdanji »Obzorov« novinar, znani hrvaški publicist dr. Josip Horvat v svoj dnevnik zapisal naslednjo pripombo: »Afera zbog Trsta posve interesantna, samo koliko razabralo iz razgovora s Cihlarom, u Mletačkoj (Ministarstvo vanjskih poslova) pripisuju joj preveliku važnost i stvaraju posve pogrešne zaključke.« (Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943—1945. Liber; Zagreb 1989, str. 227.)

² Bandenkampf in der Operationszone Adriatisches Küstenland, Deutscher Adria-Verlag G. m. b. H., Triest, s. d., str. 138.

³ New York Times, 1. januar, str. 1—11.

tak balon d'assai /sic!/, ki bo vzbudil vznemirjenost v vseh državah, ki se jih načrt tiče, in ker zavezniki ne žele, da se že sedaj razpravlja o spornih vprašanjih mednarodnih meja. Ni popolnoma jasno, kakšna bi bila jugoslovanska meja v Primorju, a verjetno je mišljena Wilsonova črta; gotovo pa je, da slovensko ozemlje ostane po tem načrtu pod Italijo, ne kot del neke mednarodne države...⁴

Da so bila Cankarjeva predvidevanja v veliki meri utemeljena, je postalo razvidno že naslednjega dne: »Izkazalo se je, da je zadeva s Sulzbergerjevimi 12 točkami /sic!/ zelo resna. Med točkami je ena, ki prepušča angleški otok Ciper Grčiji, zaradi česar je britanska vlada gotovo takoj prosila Washington pojasnila. Stettinius je nato včeraj izjavil, da je Sulzberger videl spise State Departmenta, ki niso bili namenjeni javnosti in ne predstavljajo definitivnih ameriških načrtov; da State Depart/ment/ neprestano revidira svoje načrte. — Ta izjava zanesljivo potrjuje, da oni načrti v ameriškem zunanjem ministrstvu resnično obstoje, da Amerika hoče dati Gorico in Trst Italiji, dasi pripušča možnost, da se plan revidira. Britanija je takoj reagirala, zato Stettiniusova izjava, da načrt ni definitivni. Tudi mi bi morali storiti nekaj, a po kom? Morda dobro, da govorim s Šub/ašičem/ in Velebitom.«⁵

Teden dni po Sulzbergerjevem članku, objavljenem v »New York Timesu«, je Izidor Cankar končno pričakal tolikanj pričakovani jugoslovanski odgovor: »Smodlaka je včeraj podal izjavo, s katero zahteva Reko in Trst za nas, zagotavljajoč italijanski manjšini narodne pravice. To je pravi odgovor na Sulzbergerjevo objavo ameriških načrtov, ki bi ga moral dati Šub/ašič/ kot priznani jugoslovanski zunanji minister.«⁶

Na izjavo prvega poverjenika NKOJ za zunanje zadeve pa se ni odzval le dr. Izidor Cankar v Londonu; že naslednjega dne jo je komentiral tudi Herbert C. Matthews, rimski dopisnik lista, ki je prvi objavil Sulzbergerjevo vest. Ameriški novinar je v sestavku, objavljenem 8. januarja 1945,⁷ opozoril na dejstvo, da se z izjavo visokega jugoslovanskega diplomata prvič uradno odpira eno izmed najbolj občutljivih vprašanj, s katerimi se bo morala soočiti povojna Evropa. Toda izguba Trsta, mesta, za katerega je v prvi svetovni vojni padlo 600.000 italijanskih vojakov, bi bila že s strateškega vidika usodna, je menil Matthews. Odprla bi prosto pot bodočim invazijam v Italijo, saj so te v preteklosti potekale prav po tistih dolinah, ki jih zdaj zase zahtevajo Jugoslovani. Italijansko javnost naj bi zlasti vznemirjalo dejstvo, da bo Titu po vsej priliki uspelo zasedi Trst pred zahodnimi zavezniki in Evropo postaviti pred izvršeno dejstvo. Ledeni molk britanskih uradnih krogov naj bi še dodatno demoraliziral Italijane, med italijansko prebivalstvo Trsta in Reke pa naj bi se že zalezel strah pred bodočimi masakri. Herbert C. Matthews je sestavek sklenil s skoraj rotečimi stavki: »Ni Italijana, ki ne bi z zagrenjenostjo in z besom sprejel izgube Trsta. Ni italijanske vlade, ki bi s pristankom na takšno izgubo preživela kaj dosti več od trenutka. To so preprosta dejstva, ki jih lahko potrdi vsak, ki pozna Italijo in Italijane.«

Bralci, ki so natančneje poznali piščevo novinarsko pot, v njegovo poznavanje italijanskih razmer v resnici niso mogli dvomiti, toda te so imele vsaj toliko opravičiti z italijansko imperialno izkušnjo kot z apeninskim polotokom. Herbert C. Matthews se je natanko deset let prej zapisal v zgodovino ameriškega tiska s sestavkom, ki je bil najdaljši od vseh, kar jih je dotedaj izšlo na straneh »New York Timesa«. Poročilo, ki je obsegalo šestnajst stolpcev naslovne strani in polni dve notranji strani, je preobremenjeni oddajnik italijanske armade oddajal cela dva dni, v njem pa je ameriški vojni poročevalec s kopicjo podrobnosti opisal obleganje in zavzetje abesinske gorske trdnjave Azbi.

⁴ Izidor Cankar: Londonski dnevnik 1944–45. Ljubljana 1985, str. 54.

⁵ Ibid., str. 55.

⁶ Ibid., str. 57.

⁷ New York Times. 8. januarja 1945, str. 9.

Matthews pri tem ni skrival naklonjenosti do fašističnih oblegovalcev, prav tako kot tudi kasneje ni nikoli zanikal svojih tedanjih profašističnih simpatij. Vrsto let za tem se je medtem že spreobrnjeni časnikar v »Soli dopisnikov« z značilno ameriško prostodušnostjo spominjal nekdanje »delovne hipoteze«: »Če začnete s premiso, da se dve tolpi ničvrednežev spopadeta med seboj, potem je popolnoma naravno, da privoščite zmago ničvrednežem, ki so vam ljubši: In meni so bili med tistim pretepom Italijani ljubši od Britancev ali Abeincev.«⁸

Deset let po bitki, v kateri sta prekrizala orožje fašistični general Oreste Mariotti in abesinski ras Kasa Sebat, je avtor te izvirne premise (zanjo je prejel tudi Mussolinijevo odlikovanje⁹) še vedno preferiral Italijane. Toda namesto obskurne afriške trdnjave, ki je leta 1935 za hip vzbudila pozornost ameriških bralcev, je bilo tokrat govora o vprašanju, ki ni bilo od včeraj in čigar globalne posledice je bilo čutiti še celo desetletje po vojni. Šlo je za bodočo usodo nekdanj največje luke habsburškega cesarstva, ki je ob koncu prve svetovne vojne v skladu z določili tajnega londonskega sporazuma pripadla Italiji, da bi nato ob koncu druge svetovne kataklizme postala prvi zastavek v globalni strategiji zaustavljanja komunističnega vpliva in hkrati simbolični mejnik, s katerim je Winston Churchill leta 1946 v ameriškem Fultonu tudi geografsko zakoličil znamenito sintagmo o železni zavesi — segajoči, kot je dejal, »od Gdanška na Baltiku do Trsta na Jadranu«.

O mestu, ki je maja 1945 postalo jabolko spora med vzhodom in zahodom, je ameriška katoliška revija »Commonweal« maja 1946 zapisala: »Trst Američanom zveni domače. Dolgo je bil v naslovnicah.«¹⁰ Če je torej ime severno-jadranskega pristanišča ameriškim bralcem leto dni po koncu vojne v resnici zvenelo znano, je bila to vsekakor tudi zasluga proslavljenih publicističnih peres, kakršna sta bila, denimo, Cyrus Leo Sulzberger ali Herbert C. Matthews. A če je Trst zlasti v maju in juniju 1945 polnil naslovne stolpce ameriških časopisov, vse do italijanske okupacije septembra 1943 o njem skorajda ni bilo slišati. Redke vesti, v katerih je bilo omenjeno njegovo ime, so bile namenjene dejavnosti italijanske križarke »Trieste«, ki je z vrstnicami, imenovanimi po Pulju, Zadru, Gorici in Reki, občasno vznemirjala zavezniško ladjevje v Sredozemlju. Da bo Trst zaveznikom že v kratkem povzročal povsem drugačne skrbi, je bilo mogoče slutiti le iz skupih vesti, ki so se pričele pojavljati sredi leta 1944, povsem razvidno pa je to postalo septembra istega leta, ko je v »New York Timesu« izšel komentar rimske dopisnice, Pulitzerjeve nagrajenke in »fanatične irske katoličanke«, Anne O'Hare McCormick. Ugledna publicistka, ki je leto dni pred fašističnim maršem na Rim napovedala Mussolinijevo zmago, je tokrat z nič manjšo dalekovidnostjo anticipirala bistvo bodočega zapleta okrog Trsta. Ta »nenavadno uglajena dama« in »izvrstna stilistka«, ki jo je bodoči Titov biograf v času Pariške mirovne konference označil za pobornico vatikanske linije v uredništvu New York Timesa,¹¹ je pravo naravo zavezniških strahov za usodo Trsta povzela v stavkih, v katerih so argumenti politične geografije povsem prevladali nad argumenti ekonomske geografije: »Medtem ko je prebivalstvo Trsta povečini italijansko, je Trst strateško pristanišče Srednje Evrope. Nelagodnost spričo Titove zahteve je še poudarjena zaradi prepričanja, da ta izraža željo Moskve po nadzoru nad tem izhodom na morje. Fašistična Italija je v času, ko je Nemčija pomaknila svoje meje na Brenner, zanihala proti vzhodu. Antifašistična Italija bo še močneje zanihala proti vzhodu, ko bo Rusija zagospodovala nad Trstom. Uradniki, ki se takšnega izida nadejajo, so si v tem edini s tistimi, ki se ga boje.«¹²

⁸ Phillip Knightley: Prva žrtev. Vojni dopisnik kot junak, propagandist in ustvarjalec mitov od krimske do vietnamske vojne. Borec, Ljubljana 1981, str. 205.

⁹ Vladimir Dedijer: Pariska konferenca, Biblioteka Trideset dana, Zagreb 1948, str. 128.

¹⁰ The Commonweal, 24. maj 1946, str. 131.

¹¹ Dedijer: Ibid.

¹² New York Times, 18. september 1944, str. 18.

Bojazni tistih, ki so se takega izida bali, so se vsekakor povečale sredi aprila 1945, ko je maršal Tito obiskal Moskvo. V intervjuju za sovjetski armadni časopis »Krasnaja zvezda« je 15. aprila 1945 izrecno potrdil, da bo Jugoslavija po končani vojni zahtevala tako Istro kot Trst. Takšne izjave, ki jo je ponovil tudi naslednjega dne v pogovoru s C. L. Sulzbergerjem,¹³ po prepričanju številnih komentarjev ne bi mogel dati, če si predhodno ne bi zagotovil podpore Kremlja. Možnost, da je do tega v resnici prišlo, je očitno preplašila tudi italijanskega predstavnika v Moskvi, Pietra Quaronija, saj je 24. aprila 1945 zapisal: »Zdi se mi, da je naš položaj trenutno katastrofalen... Na Moskvo ni več mogoče računati. Obrniti se moramo na London in Washington.«¹⁴

1. maja 1945, dva tedna po Titovem intervjuju s Sulzbergerjem, je bil Trst osvobojen. Novica je na naslovnici »New York Timesa« odjeknila še istega dne, skupaj z vestjo o dveh velikih zavezniških zmagah — ameriškem vkorakanju v glavno mesto strankinega gibanja München in izobešanju rdeče zastave na Reichstagu.¹⁵ Vest o samomoru Adolfa Hitlerja je list objavil 2. maja 1945, vzporedno s poročilom novinarki Virginije Lee Warren o »zgodovinskem« srečanju med 8. armado ameriškega generala Marka Clarka in 4. armado generala Petra Drapšina.¹⁶ Bralec »New York Timesa«, ki je torej 2. maja 1945 prav pod fotografijo zdaj že mrtvega vodje Tretjega Reicha uzrl novico o prijateljskem snidenju dveh zavezniških armad, si verjetno ni mogel predstavljati, da bo vrhovni poveljnik zavezniških sil v Sredozemlju, feldmaršal Harold Alexander že 19. maja 1945 jugoslovansko osvoboditev Trsta izenačil z osvajalnimi praktikami Hitlerja, Mussolinija in Japonske; primerjava, ki se je uredniku ameriške liberalne revije »The Nation« zdela »nagnusna« (nasty), a je bila najbolj dokaz za to, da zmagovita zavezniška koalicija v resnici ni preživela konca vojne.¹⁷

Zdi se, da se je tega pomembnega dejstva, ki ga je Churchillova politika brezkompromisnega zaustavljanja »rdeče nevarnosti« v Evropi odločilno precipitirala, tisk na drugi strani oceana ovedel nekolikanj pred britanskim; zanimiv paradoks, če pomislimo, da je ameriška politika v tem procesu sprva le obotavljivo sledila britanski iniciativi. Kot je namreč v svoji analizi pisanja britanskega tiska o Jugoslaviji v letu 1945 ugotavljal tržaški zgodovinar Jože Pirjevec, naj bi britanski tisk skozi vse leto 1945 »gojil iluzije, ki so jih v vladnih krogih že zdavnaj pokopali, in torej razlagal dogodke v nekoliko netočni in popačeni luči.«¹⁸ Vsled tega je avtor do naslova lastnega spisa že v uvodu izrekel pridržek; sintagma »Od prijateljev do sovražnikov« naj bi v večji meri veljala za dokumente Foreign Officea, medtem ko naj bi britanski tisk v razmerju do Jugoslavije skozi vse leto 1945 obdržal umirjen in uravnotežen odnos. To naj bi veljalo tudi za poročanje britanskega tiska o vprašanju Trsta, ki je spomladi 1945 takorekoč monopoliziralo medijsko pozornost, namenjeno Jugoslaviji. Londonski »Times« in »Economist«, lista, ki ju je Pirjevec izbral za reprezentativne vzorec svoji analizi, naj bi se ideološkemu kontekstu konflikta, »namreč vprašanju, do kam se bodo v Evropi razširile čete z rdečo zvezdo na kapi«,¹⁹ povsem izognila, o sporu pa poročala izključno z narodnostnega zornega kota; dejstvo, ki ga je na svojevrsten način potrdilo tudi žolčno pismo britanskega pisatelja in katoliškega konvertita Evelynna Waugha, namenjeno uredništvu »Timesa«.

¹³ New York Times, 18. april 1945, str. 17. Primerjaj razliko v navedbah glede datuma Sulzbergerjevega moskovskega intervjuja z Josipom Brozom Titom. Po sočasni verziji New York Timesa, v kateri je povzeta vsebina intervjuja, naj bi šlo za 16. april 1945, medtem ko Sulzberger v svojih spominih ali bolje dnevniku pogovor datira s 15. aprilom 1945. (C. L. Sulzberger: Sedem celin in štirideset let. Izbrani memoari. CGP Delo, Globus, Zagreb, 1980, str. 58.)

¹⁴ Diego de Castro: La Questione di Trieste. I. Edizioni LINT, Trieste 1981, str. 320.

¹⁵ New York Times, 1. maj 1945, str. 1.

¹⁶ Ibid., 2. maj 1945, str. 1.

¹⁷ The Nation, 26. maj 1945, str. 588.

¹⁸ Jože Pirjevec: Od prijateljev do sovražnikov. Odnos britanskega tiska do Jugoslavije leta 1945. Borec (posebna številka »Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji«). Uredil dr. Dušan Biber) 12. 1986, str. 682.

¹⁹ Pirjevec: Ibid.

Ce naj bi torej britanski tisk v poročanju o tržaškem sporu ostajal v okvirih zavezniške koalicije in tehtajoč meritornost jugoslovanskih zahtev po Trstu v najslabšem primeru obsojal »modus procedendi« njihovega uveljavljanja, je ameriški tisk nasprotno že v maju 1945 povsem odkrito izrekal spoznanje, da vprašanje Trsta ni nikakršen klasičen ozemeljski disput, ki bi zanj veljali običajni kriteriji razreševanja, ampak veliko več od tega: šlo naj bi v resnici za prvi lokalni test v globalnem merjenju moči med vzhodom in zahodom. Etnična, ekonomska, geografska in zgodovinska komponenta tržaškega vprašanja naj bi bile podrejene temu temeljnemu kriteriju razločevanja; dejstvo, ki ga ameriški tisk sicer ni izrecno zanikal, a tudi nikoli tako eksplicitno priznal, kot je to storila, denimo, jugoslovanskim zahtevam izrazito nenaklonjena španska zunanjepolitična revija »Mundo«, ko je leto dni po koncu vojne v redkem trenutku avtorefleksije lastne pozicije zapisala: »Kaj bi dejali danes, če bi v Beogradu vladal Aleksandrov prvorojenec, v Rimu pa bi se ustoličil Sovjet? Problem Trsta, Istre, Gorice, problem celotne Julijske krajine bi zadobil za nas popolnoma drug in drugačen aspekt. Ni prav, da so realnosti podvržene vtisom in potrebam trenutka.«²⁰

Takšno, »realistično« stališče najuglednejših predstavnikov ameriškega »fourth estate« do spora, ki je v živo zadeval ne le interese obeh neposredno prizadetih držav, ampak tudi občutljivi paralelogram sil, vzpostavljen s pravkar doseženo zmago zavezniške koalicije nad nacistično Nemčijo, je v času majske krize morda najpregnantneje izrazila prav visoko nakladna ilustrirana revija »Time«. Drugače kot britanska »Times« in »Economist«, ki sta, kot je duhovito pripomnil Pirjevec, tržaški spor prikazala »malodane kot osebno zdrabo med feldmaršalom Alexandrom in maršalom Titom«,²¹ je »Time« konflikt projiciral na globalni zaslon povojnih zavezniških nasprotij: jadransko pristanišče naj bi se znašlo na skrajnem jugozahodnem zaključku kontinentalne linije, ki naj bi na razdalji 1700 milj, od norveške Finnmarke do Jadrana, zamejevala novonastalo področje sovjetskega vpliva. Velika Britanija se je na to dejstvo odzivala tako kot se mora odzvati vedno, kadar je ogrožen njen nadzor nad Sredozemljem. Ameriška vlada, ki je uvidela skupen interes v tem vprašanju, je reagirala skupaj z njo. Izmed vseh točk v Evropi, na katerih je prišlo do napetosti med zavezniki, se je tako Trst najbolj približal nevarnosti vojnega spopada. »Nihče si ni želel bitke za Trst, a vsi so jo tvegali«, je skorajda v duhu kasnejše definicije »brinkmanshipa« zapisal neimenovani komentator, nato pa sestavek, ki je že s samim naslovom »What's all that?« izražal prepadenost nad nenadno zaostritvijo, sklenil z naslednjo ugotovitvijo: »Če nič drugega, je bil Trst študija o vojaško-političnih tveganjih v svetu Velikih Treh.«²²

Položaj Združenih držav Amerike v težavnem »ménage à trois« zmagovitih Velikih Treh je z zornega kota tržaške krize analiziral tudi urednik ameriške liberalne revije »The Nation«, Isidor Feinstein Stone. Legendarni izdajatelj kasnejšega »I. F. Stone Weekly«, lista, čigar naročniki so bili Albert Einstein, Bertrand Russell in Eleanor Roosevelt, je v sestavku, naslovljenem »Trst in San Francisco« vznemirjeno ugotavljal, da so Združene države po smrti predsednika Roosevelta izgubile dragoceno pozicijo posrednika med Sovjetsko zvezo in Veliko Britanijo. Zunanjepolitični vakuum, ki je nastal z izginotjem velike osebnosti, naj bi nasprotno spretno zapolnili Britanci in nato v tipični politiki ravnotežja moči izigrali Američane zoper Sovjete. To naj bi bilo očitno zlasti na primeru Trsta, kjer naj bi se britanske težnje po ohranitvi reda soočile z revolucionarnim impetustom partizanskih sil, trdno odločenih, da počistijo

²⁰ »Que diríamos hoy, si en Belgrado reinase el primogenito de Alejandro, y en Roma se hubiese establecido un Soviet? El problema de Trieste, Istria, Gorizia, el problema de toda la Venecia Julia tendría para nosotros otro aspecto, totalmente distinto. No esta bien que las realidades queden sometidas a las impresiones y las conveniencias del momento...«. Mundo. Revista semanal de política exterior y economía. No. 341, november 1946, str. 400.

²¹ Pirjevec: Op. cit., str. 682.

²² Time, 28. maj 1945, str. 20.

z vsemi reakcionarnimi vplivi. Zaskrbljen nad domnevno dolgoročno premiso skupne anglo-ameriške strategije, po kateri naj bi bila vojna zoper Sovjetsko zvezo v bližnji ali daljni prihodnosti neizbežna, je I. F. Stone opozarjal na nevarnost, da komaj porojeni duh Združenih narodov že na samem začetku ne izdahne na neprijazni obali severnega Jadrana. V britanski skrbi za ohranitev evropske »balance of power«, prizadevanju ustaviti sovjetski vpliv na črti Hamburg—Trst, bojazni pred tem, da bi Sovjeti preko Trsta zakoračili v sredozemsko politiko, in očitni odločenosti, da se prav v Trstu doseže test moči, je kasnejši pisec »Skrivne zgodovine korejske vojne« videl tisti idealni stek okoliščin, v katerem bi lahko prišlo do ponovitve svetovnega spopada. »Zgodovinsko gledano je bil Balkan vedno tvegano področje za tovrstne preizkuse. Trst ni daleč od Sarajeva.«²³

26. maja 1945, ko je omenjeni sestavek ugledal luč sveta, je bil anglo-ameriški preizkus moči že opravljen. Nočno streljanje, do katerega je prišlo prejšnjega dne v Trstu, pa Kasandrinim klicem urednika »The Nation« navkljub vendarle ni naznanilo zgodovinske reprize. Sarajeva, ampak le triinpetdeseti rojstni dan maršala Tita. Pridružili so se mu tudi pripadniki zavezniškega osebja, a kot ni pozabil omeniti lokalni dopisnik »New York Timesa« — le s strelji v nebo (»with a sky as a target«).²⁴ Po mnenju tržaškega poročevalca Milтона Brackerja zavezniška nedoslednost v odnosu do Jugoslovancev nikoli ni prišla jasneje do izraza kot ravno na formalnem banketu, ki ga je v počastitev Titovega rojstnega dne tisti večer priredil tržaški Komite narodne osvoboditve: »V dvorani, ki je žarela od luči in v kateri so še pred slabim mesecem večerjali Nemci, so se najvišje vojaške avtoritete zahodnih zaveznikov posedle skupaj z najvišjimi vojaškimi in civilnimi predstavniki jugoslovanskega režima in se pretvarjale, da ne vedo, da je komaj šest dni pred tem njihov vrhovni poveljnik primerjal politiko slednjih s tisto, ki so jo vodili Hitler, Mussolini in Japonska.«²⁵

Po šestih dneh demonstrativnega razkazovanja mišic, ki ga je novi ameriški predsednik Harry S. Truman v svojih spominih povsem ustrezno poimenoval »show of strenght«,²⁶ je bilo v skupnem nazdravljanju v resnici mogoče videti vrhunec zavezniške hipokrizije. A hkrati je nenaadni »volte face« zahodnih zaveznikov naznanil tudi konec svojevrstnega informacijskega mrka, ki je vse do tedaj zagrinjal prizorišče tržaške krize. Šele 27. maja 1945 je namreč ameriška javnost prvič izvedela, da je bilo vse dotedanje poročanje o Trstu podvrženo pravilom najbolj rigorozne vojaške in politične cenzure, kar jih je bilo dotedaj uveljavljenih na področju Italije. Če je že 12. maja 1945 Milton Bracker položaj tržaških dopisnikov primerjal s »težavnimi vicami« (difficult limbo),²⁷ se je namreč po sloviti Alexandrovi izjavi, ki je temperaturo okrog Trsta dvignila do vrelišča, dopisniški purgatorij spremenil v inferno, v katerem so brez sledu poniknila vsa tako imenovana »vnetljiva sporočila« (inflammatory dispatches).²⁸ Ukrep, ki je na tako dobeseden način gasil ogenj, zaneten z neprevidnimi izjavami zavezniških generalov, je bil do te mere temeljit, da je proskribiral celo poročila radia Beograd. Informacije o tržaškem zapletu so zahodne prestolnice dosegale »in dosibus refractis«, javnost pa si v času, ko so drugi dramatični dogodki pretresali svet, ni mogla ustvariti predstave o pravih dimenzijah krize. Poročila so se omejevala na naštevane zavezniških dobrih namenov, izraženih v zavitem jeziku diplomatskih not, in hkrati obsojala domnevne in resnične brutalnosti jugoslovanskih zasedbenih sil in administrativno nekompetentnost njenih civilnih naslednikov. Vesti so bile dostikrat pro-

²³ The Nation, 26. maj 1945, str. 590.

²⁴ The New York Times, 26. maj 1945, str. 3.

²⁵ Ibid., 27. maj 1945, str. 8.

²⁶ Harry S. Truman: Year of Decisions Doubleday Garden City, N. Y., 1953, str. 249.

²⁷ »The situation temporarily is in that difficult limbo where the criteria of military security and freedom from political censorship intersect...« (New York Times, 13. maja 1945, str. 9).

²⁸ The New York Times, 27. maj 1945, str. 10.

tislovne in vsaj v nekaterih primerih so jim sledili tudi preklici. Tako so ameriški in britanski listi v prvih dneh maja poročali o nevarni situaciji v Julijski krajini, kjer naj bi se srbski četniki z Dražo Mihajlovičem na čelu spopadli z Nemci in partizani, celotni položaj pa nezadržno drsel v smeri grške drame. Ta vest je v naslednjih dneh doživela manjši popravek: general Mihajlovič se očitno še ni pojavil osebno, a so četniki Ličke, Dinarske in Šumadijske divizije zatrjevali, da se bo to vsak čas zgodilo.²⁹ Značilna je bila tudi usoda infanterijskega bataljona, takrat še edine ameriške enote v Trstu, ki naj bi se po poročilu »New York Timesa« v času najhujše zaostritve umaknil iz mesta, nato pa v nadaljevanju sestavka po skrivnostnih poteh časnikarske transsubstanciacije narastel na več ameriških divizij (»US Divisions leave Trieste«).³⁰ Odveč je pripomniti, da je že naslednjega dne izšel preklic vesti o premikih kakršnihkoli ameriških enot, vključno z omenjenim bataljonom,³¹ ki pa po sočasnem poročilu vodje ameriške vojne misije »Arrow« Johna Blatnika sodeč, ni povzročal zmede le v uredništvu »New York Timesa«.³²

Vsaj v kolikor jih je bilo mogoče srečati na straneh tiska, so bila takšna nehoteno komična pomnoževanja v obratnem sorazmerju z majhnim številom vojnih in skoraj popolno odsotnostjo civilnih poročevalcev, svoje pa je verjetno prispevala tudi nedoslednost in diskrecionarni »placet« zavezniške vojne in politične cenzure.³³ Toda če so vojne razmere do določene mere opravičevale cenzurne posege, je bilo s koncem vojne v Evropi tudi razlogov zanje vse manj. Nenavsezadnje je vsaj na evropskem prizorišču prenehal veljati vojnodobni kodeks ameriškega tiska (A Code of Wartime Practices for the American Press), svojevrstna biblija ameriških časnikarjev, ki so, kot ugotavlja interpretativna zgodovina ameriških množičnih medijev »The Press and America«, običajno pretiravali pri zamolčevanju vesti, ki bi lahko škodile vojnim prizadevanjem.³⁴ Tudi odmevni škandal, povezan z imenom reporterja Edwarda Kennedyja, odpuščenega zgolj zaradi pravočasne najave nemške kapitulacije, nikakor ni prispeval k priljubljenosti cenzure.³⁵ Odpor do njenih omejitev je v demokratični zahodni javnosti narastel do te mere, da je ravno v času, ko je zavezniška cenzura v zvezi s Trstom dobila dotlej najostrejša pooblastila, republikanski se-

²⁹ Ibid., 4. maj 1945, str. 8. Vest se sklicuje na pisanje britanskega »The Daily Telegraph«.

³⁰ The New York Times, 21. maj 1945, str. 1/9.

³¹ Ibid., 22. maj 1945, str. 2.

³² Da je v Trstu v resnici stacioniranih le nekaj čet ameriške infanterije, namreč ni šlo v račun niti neimenovanemu majorju jugoslovanske vojske, ki je povabilo na uradni banket naslovil na »poveljnika vseh ameriških sil v mestu« in »druge visoke častnike njegovega štaba«. Tako John Blatnik, načelnik misije »Arrow« kot ameriški podpolkovnik — poveljnik omenjene enote, sta partizanskega majorja zaman prepričevala, da gre za nekolikanj pretirano formulacijo. Prerekanje se je končalo s priznanjem komandanta ameriškega bataljona, da pač v resnici poveljuje »vsem ameriškim silam v Trstu«, kar je ob vsej grandilokvenci te izjave, konec koncev ustrezalo dejanskemu stanju in hkrati rešilo čast obeh armad. Prim. Dušan Biber: Doslej neznani viri: Poročilo kapetana Johna A. Blatnika o službovanju v Jugoslaviji (na Hrvaškem in v Sloveniji) od avgusta do septembra 1944 in od novembra 1944 do maja 1945, Borec, 2. februar 1988.

³³ S tem seveda ni rečeno, da do podobnih, tudi težko razložljivih novinarskih »podvigov« ni prihajalo kasneje, ko je o razmerah v Trstu že poročalo večje število dopisnikov. Tako je denimo »New York Times« sredi julija 1945 citiral očitno zelo eksplicitno izjavo načelnika zavezniške vojne uprave polkovnika Bowmana, po kateri naj bi oficirji zavezniške vojaške uprave aretirali izdajatelja lista »Il Lavoratore« Giorgia Jakseticha in štirinštirideset drugih oseb, osumljenih organiziranja sabotažnih dejavnosti zoper zaveznike. Aretirane osebe, med njimi novinarja Boris Grabnar in Andrej Pagon, naj bi v skladu z Bowmanovo izjavo na tiskovni konferenci nakopile večje število ponarejenih osebnih izkaznic, ilegalnih žigov, orožja in municije, razpolagale pa naj bi tudi z manufakturo za izdelovanje uniform, namenjenih »neke vrste oboroženim silam«. (»Communist's Arrest Bares Plot in Italy«, 17. julij 1945, str. 3.) Svojevrstni domant je napisal 37 let kasneje v svojih spominih kar polkovnik Alfred C. Bowman sam: »Do prvega srečanja je prišlo dne 16. julija, približno dvajset dni po mojem prihodu, ko je letalski tovor žurnalističnih zvezd pristal, da bi prisostvoval konferenci, posvečeni aretacijam komunistov, ki so se dogodile pred mojim prihodom. Šlo je za vojaško akcijo, ki sama po sebi ni imela zveze z vojaško upravo, resnica pa je, da nisem imel pojma o aretacijah in da sem moral to tudi povedati /sic!/. To ni bil prav spodbuden začetek, čeprav se spominjam, da je padlo nekaj komplementov o odprtosti in odkritosti moje države in vedenja... (about openness and frankness of my attitude and manners...«). Alfred Connor Bowman: Zones of Strain. A Memoir of the Early Cold War. Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, California, 1982, str. 85.

³⁴ Edwin Emery. Michael Emery: The Press and America: An Interpretative History of the Mass Media. Prentice Hall, Inc. Eaglewood Cliffs, New Jersey, 1984, str. 477.

³⁵ Op. cit., str. 490. Prim. tudi Knightley: Op. cit., str. 367–369.

nator Alexander Willey zahteval njeno ukinitve nasploh, zlasti pa še na Balkanu, ki je po senatorjevih besedah »vsled nasprotujočih si imperialnih vplivov bil in ostal sod smodnika«. Prav Združene države Amerike — tako senator — bi morale vsem drugim zaveznikom predložiti imperativno nujnost informiranja lastnih ljudstev o pravi podobi sveta, kar bi bilo seveda »v skladu s spoznanjem, da je mednarodni tisk neobhoden pogoj za doseg pravičnega in trajnega miru«.³⁶

Ironija naključja je hotela, da je istega dne, ko je na kapitolskem griču izzvenel katonski »censuram esse delendam«, sovjetska javnost sploh prvič izvedela za tržaški zaplet. Moskovska »Pravda« je namreč šele 21. maja 1945 objavila odgovor jugoslovanske vlade na angleško in ameriško noto o Trstu, pa tudi Alexandrov ultimatum z dne 19. maja in Titov odgovor nanj. Zahodni opazovalci so se strinjali v mnenju, da je objava teh vesti pretresla tamkajšnjo javnost, ki se je na ta način le dva tedna po nemški kapitulaciji seznanila z nič kaj idilično podobo medzavezniških odnosov. Teden dni kasneje je v »Pravdi« izšel že tudi prvi komentar »O vprašanju Trsta«, ki ga je podpisal J. Viktorov. Pisec je obsodil malicioznost v poročanju nekaterih ameriških in britanskih listov o Trstu in med grešniki izrecno omenil »New York Times«, »Economist« in »Baltimore Sun«. Jugoslovanska zasedba Trsta je bila po sodbi Viktorova upravičena, o nadaljnji usodi mesta pa bi morala odločiti mirovna konferenca. Mnenje moskovskega komentatorja se vsaj v tej točki ni razlikovalo od mnenja zahodnih zaveznikov, pa tudi sicer je bil ton njegovega sestavka dokaj zadržan. Nobenega dvoma ni bilo o tem, da je komentar v »Pravdi« zvesto odražal stališče Kremlja, ki očitno ni hotel tvegati odprtega konflikta z zahodnimi silami. To se je kazalo tudi v načinu siceršnjega sovjetskega poročanja o poteku tržaške krize: vesti so bile skrajno skope, omejevale pa so se na povzemanje poročil Tanjuga, Borbe in radia Beograd. Govora v Ljubljani, v katerem je maršal Tito 26. maja 1945 razločno povedal, da Jugoslavija ne pristaja na vlogo drobiža, s katerim bi velesile poravnale svoje račune, sovjetski tisk razumljivo ni omenil, a si ga je za razliko od zahodnih zaveznikov toliko bolje zapomnil Josip Visarionovič Stalin.³⁷ Kot je ugotavljal francoski pisec J. B. Duroselle, je nasploh presenečalo dejstvo, kako malo pozornosti je sovjetski tisk maja in junija 1945 namenjal vprašanju Trsta in Julijske krajine.³⁸

V informacijski zapor, ki so jo sistemi obveščanja Velikih Treh vzpostavili okrog Trsta, so tako pravzaprav le strani, namenjene stališčem bralcem, ostale tisto odprto dialoško polje, na katerem je bilo mogoče izrekat nekoliko manj »vistosmerjena« mnenja, a še ta privilegij je bil pridržan zgolj bralcem zahodne hemisfere. Do najbolj izrazite polarizacije stališč je prišlo na straneh britanskih časopisov, kjer je bila tudi strokovna raven polemike razmeroma najvišja. Slednja je odlikovala zlasti vrsto prispevkov, ki so med šestim in dvindvajsetim majem 1945 izhajali na straneh londonskega »Timesa«. Tako je 6. maja 1945 profesor geografije na univerzi v Bedfordu A. L. Moodie zagovarjal srednjeevropsko in v tem okviru tudi jugoslovansko rešitev tržaškega vprašanja — mnenje, ki ga je teden dni kasneje ugledni britanski zgodovinar G. M. Trevelyan poskušal izpodbiti z opozarjanjem na italijansko kulturno tradicijo Trsta in njegovo večinsko italijansko prebivalstvo. »Tertium non datur« je nato v izbiri med Italijo in Jugoslavijo zanikal Z. Grabowski, ki je sodil, da Trsta ne gre izročiti nobeni izmed obeh držav — njegova prihodnost naj bi bila v sklopu širšega gospodarskega zaledja. A že 23. maja 1945 se je v pismu, podpisanem s kriptično oznako »Britanski vojak, nedavno v Jugoslaviji«, oglasil Evelyn Waugh in kar v uvodnih stavkih opozoril na nevarnost, da vprašanje

³⁶ New York Times; 22. maj 1945, str. 2.

³⁷ Lilly Marconi: La Koinform. Editorial Villar, Madrid 1978, str. 278—280.

³⁸ Jean Baptiste Duroselle: Le Conflit de Trieste, 143—1945. Editions de l'Institut de sociologie de l'Université libre de Bruxelles, Bruxelles, 1966, str. 197.

bodoče usode italijanskih in avstrijskih ozemelj, ki jih zase zahtevajo Jugoslavlani, še naprej ostane akademska zadeva, s katero bi se v prostem času ukvarjali etnologi, medtem ko »slovanski partizani«, ki so v dejanski posesti teh ozemelj, »na vse kriplje streljajo in deportirajo ljudi, ki so legalno pod našo zaščito.«³⁹ Pismo je bilo jasen namig na dotedanje akademsko naravnano pisanje londonskega »Timesa« o vprašanju Trsta, hkrati pa je v debato o njem vneslo tudi prve agresivne tone ideološke polemike, tako značilne za kasnejše obdobje hladne vojne.

Na Waughovo obtožnico na račun totalitarnosti jugoslovanskih oblasti, izrečeno v izključujočem tonu, ki je šele kasneje postal »žargon pravdnosti«, sta se zelo hitro odzvala dva oponenta. »Ameriški vojni dopisnik, nedavno v Jugoslaviji« je že dan kasneje menil, da je avtor očitno nasedel propagandi protijugoslovanskih krogov, medtem ko je »Drugi britanski oficir iz Jugoslavije« (Another British Officer from Yugoslavia) pisanje neznanega vojaka s tipično britansko jedkostjo proglasil za »vznemirljiv primer ustvarjanja predsodkov, ki polovično poznavanje predstavljajo kot ekspertno.«⁴⁰ »Militus ignotus« Waugh se je 5. junija 1945 odzval s še hujšo kritiko jugoslovanskih notranjih razmer, pri tem pa, kot lahko razberemo iz njegovega dnevnika, povsem napačno menil, da ima v osebi britanskega oficirja opraviti z brigadirjem Fitzroyem Macleanom:⁴¹ nekoliko humoristični »quiproquo«, na katerega je šele štirideset let kasneje opozoril urednik Waughove pisemske zapuščine, Donat Gallagher.⁴²

Vsekakor določneje kot bolj ali manj anonimna anglo-ameriška trojica v londonskem »Timesu« sta se v »New York Timesu« predstavila pisca dveh pisem, objavljenih z enomesečnim razmakom. Tako se je Harry Greenberg, podpisan s celotnim statusnim določilom svoje meščanske dignitete (»podpredsednik mednarodne zveze izdelovalcev damskih oblačil«) v dopisu z dne 27. aprila 1945 v imenu demokratične Italije, Amerike in zahodne civilizacije zavzemal za ohranitev italijanske ozemeljske integritete, seveda v okviru rapalskih meja.⁴³ Nekdanji ekspert na pariški mirovni konferenci Frank E. Karelsen junior je 28. maja 1945 zastopal drugačno stališče: bil naj bi prvi ameriški funkcionar, ki je takoj po prvi svetovni vojni obiskal Reko in si na kraju samem ustvaril mnenje o narodnostni pripadnosti spornega ozemlja. Prebivalci Reke in njenega zaledja naj bi bili tedaj v razmerju štiri proti ena za Jugoslavijo, po piščevem prepričanju pa tudi z ekonomskega stališča ni bilo nobenega dvoma o tem, da bi tako Reka kot Trst veliko bolj napredovala v okviru jugoslovanske države. Stališča, ki ga je zastopal po prvi svetovni vojni, nekdanji udeleženec pariške mirovne konference očitno tudi ob koncu druge svetovne vojne ni bil pripravljen spremeniti. Ali je kaj čudnega, se je spraševal Karelsen mlajši, če Jugoslavija po bridkih izkušnjah iz preteklosti tokrat ne zaupa odločitvam mirovne konference? »Spomniti se je treba, da so v tej vojni Jugoslavlani z uporom zoper Nemce bistveno prispevali k doseženemu miru, medtem ko je bila Italija na nasprotni strani in je drugače kot Tito in njegove sile, ki so ogromno žrtvovali za zavezniško stvar, povzročila veliko izgubo življenj na zavezniški strani.«⁴⁴ Američan je pismo zaključil z nasvetom, ki bi ga verjetno z obema rokama podpisal tudi Isidor Feinstein Stone, znameniti pisec komentarja o Trstu in San Franciscu: »V tej in v drugih zadevah, kjer si britanski in ameriški interesi nasprotujejo, politika Združenih držav ne bi smela

³⁹ The Essays, Articles and Reviews of Evelyn Waugh, Penguin Books Ltd. Harmondsworth 1986, str. 282–283.

⁴⁰ Geoffrey Cox: The Race for Trieste, William Kimber, London 1977, str. 261.

⁴¹ V ponedeljek 28. maja 1945 je britanski pisatelj v svoj dnevnik med drugim zabeležil: »... I wrote a letter to the Times denouncing Tito's claims on Trieste which has evoked an answer I think from Fitzroy Maclean (sic!). I have switched the argument solely to the persecution of the Church and look forward to tomorrow's issue with eagerness...« (The Diaries of Evelyn Waugh, Edited by Michael Davie, Penguin Books Ltd. Harmondsworth 1979, str. 627).

⁴² Tako vsebina pisma s 5. junija 1945 kot opozorilo urednika sta objavljena v delu, cit. v op. 39, str. 284–285.

⁴³ The New York Times, 2. maj 1945, str. 14.

⁴⁴ Ibid., 28. maj 1945, str. 14.

biti niti prorуска niti pröbritanska, ampak bi jo morala voditi pravičnost postavljenih zahtev in njihov pomen za bodoči mir.«⁴⁵

Zdi se, da se je tega načela, v katerem je bilo dosti wilsonijanskega idealizma, poleg urednika liberalne revije »The Nation« skušal držati vsaj še neimenovani pisec komentarja, ki je pod naslovom »Trst, čigavo mesto?« izšel v prav tako liberalni »New Republic«. Komentator niti z enim stavkom ni omenil ideološke razsežnosti tržaškega spora, kar je bil seveda razmeroma redek pristop v ameriškem tisku tistega časa. Na vprašanje, kdo ima pravzaprav prav, Italijani ali Jugoslovani, je izbral salomonsko rešitev, ki pa kljub videzu anglosaške »fairness« ni mogla zadovoljiti nikogar: »Odgovor je, da imajo prav tako Italijani kot Jugoslovani. Večino mestnega prebivalstva predstavljajo Italijani. Mesto je del jadranske obale, ki je pomembna za italijansko trgovino in strateško varnost. Vendar pristanišče predstavlja tudi poglavitni izhod za izvoz blaga v Jugoslavijo in notranjost. Jugoslovani to občutijo tako kot bi to občutili prebivalci Združenih držav, če bi New Orleans ostal v posesti Francije ali New York v posesti Nizozemske.«⁴⁶

Na odgovor ni bilo treba dolgo čakati. Že v naslednji številki revije se znani italijanski liberalni zgodovinar Gaetano Salvemini nikakor ni mogel sprijazniti z geografskimi opredelitvami »Republikinega« komentatorja. Funkcijo tržaškega »hinterlanda« je bil v najboljšem primeru pripravljen priznati Sloveniji, Avstriji, Češki, Moravski in Galiciji, nikakor pa ne, kot je zapisal, »Beogradu ali Makedoniji«. V skladu s tem naj bi mesto za Jugoslavijo ne pomenilo tega kar predstavljata New York ali New Orleans za Združene države Amerike, ampak kvečjemu nekaj takega kar je San Diego za Kalifornijo. Salvemini je ostal zvest svojemu prepričanju izpred četrto stoletja; najboljšo rešitev za tržaško pristanišče je še vedno videl v internacionalizaciji. Če bi bili Jugoslovani in Italijani »razumne živali«, je nadalje menil Salvemini, bi začetanje meje prepustili komisiji mednarodnih arbitrov, ta pa bi — in tu se je Salveminijeva »animal rationale« nemudoma prelevila v »zoon politikon« — Trst in zahodno Istro po vsej priliki prisodila Italiji.⁴⁷

Ugledni italijanski zgodovinar je trkal na odprta vrata. V isti številki »Nove Republike« je pisec novega komentarja, značilno naslovljenega »Boundaries by Fait Accompli«, že zastopal mnenje, po katerem naj bi bila jugoslovanska osvoboditev Trsta v resnici prvi primer povojne agresije, hkrati pa je v nasprotju s stališčem urednika revije »The Nation« odgovornost za morebitni neuspeh konference v San Franciscu kar vnaprej pripisal jugoslovanski strani. Komentar je odražal takrat že povsem prevladujoči ton poročanja o Trstu; v nasprotju z mnenjem, izpovedanim v prejšnji številki »Nove Republike«, je njegov pisec »a limine« zavračal spraševanje o upravičenosti jugoslovanskih zahtev in odločno obsodil domnevni jugoslovanski »coup de main«.⁴⁸

Dva tedna za tem, 12. junija 1945, so jugoslovanske sile v skladu z določili beograjskega sporazuma zapustile Trst. V ameriškem tisku, tistem, ki je podobno kot »New York Times« izhajal po načelu »vse vesti, ki jih velja natisniti« (»All News that's Fit to Print«), in tistem, ki je v skladu z oznako »journals of opinion« promoviral zlasti mnenja in stališča, so se ponovno pojavili spravljivi toni. Tako je v »New York Timesu«, ki je Jugoslovane že skorajda prenehal obravnavati kot zaveznike, tržaški dopisnik Milton Bracker že ob prvih znamenjih bližajočega se kompromisa zavezniški konflikt okrog Trsta primerjal s trčenjem dyeh povsem prijateljskih vozil; pri čemer naj bi se njuni blatniki in kolesa na videz brezupno zapletli. Edini problem, pred katerim naj

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ The New Republic, 14. maj 1945, str. 662.

⁴⁷ Ibid., 28. maj 1945, str. 750/751.

⁴⁸ Ibid., str. 727/728.

bi zdaj stali reševalci, naj bi bil torej v tem, da avtomobila ponovno razdvoje, ne da bi pri tem katerokoli izmed obeh vozil utrpelo trajnejšo škodo.⁴⁹

Metafora, prilagojena povsem specifični senzibilnosti ameriških bralcev, je imela poleg neuresničljivosti vsaj še eno resnično veliko pomanjkljivost; trčanje, ki je maja 1945 poneslo ime Trsta na naslovne strani ameriških časopisov, je za seboj pustilo razbitine, ki jih je bilo potrebno potrpežljivo odstranjevati še celih deset let. Tržaški spor, v katerem je bila na samem pragu miru pokopana iluzija o povojni harmoniji zavezniških interesov, je bil tako kvečjemu nekoliko fatalistično potrdilo spoznanja, ki ga je v Združenih državah živeči ruski pisatelj Josip Brodski desetletja kasneje naznačil na podoben način: So kraji, kjer se zgodovini ni mogoče izogniti, prav tako kot se ne da izogniti prometni, nesreči na avtomobilski cesti; kraji, kjer geografija izzove zgodovino.

Summary

AMERICAN PRESS AND THE TRIESTE CRISIS IN SPRING 1945 ENDING OF AN ALLIANCE

Samo Kristen

To the American newspaper readers, Trieste was in May 1946 by no means a new name from the European scene; as the Catholic review *Commonweal* has stated, Trieste has to time »...long been in headlines«. Written a year after the Trieste crisis, this assertion could hardly have been put down any earlier; this Adriatic port has had to time been spoken of mainly with connection to the activities of Italian cruisers, named after coastal towns (or those in the immediate hinterland) such as Trst/Trieste, Pulj/Pola, Zadar/Zara, Gorica/Gorizia, and Reka/Fiume, which have stood against the Allied forces marine units in the Mediterranean.

It was not until the second half of 1944, and the beginning of 1945 that the Trieste question theme was promoted in the American press by some renown journalists (e.g. Anne O'Hare McCormick, C. L. Sulzberger, Herbert C. Matthews), but only won headlines with the liberation of the town on May 1, 1945. While the *New York Times* reported on the event on front page side-to-side with other major news on Allies' victories in Europe (the American liberation of Munich and the hoisting of the red flag on the Reichstag), the interpretations in the following weeks have changed substantially: the »liberation« was re-thought to become »the first case of post-war aggression« (i.e. from the part of Yugoslavia) comparable to similar acts from the part of Hitler, Mussolini, and the Japanese. Though such views, formulated by the Supreme Commander of the Allied forces in the Mediterranean, Fieldmarshall Alexander were met with some skepticism (thus for example the editor of the Liberal paper *The Nation* Isidor Feinstein Stone found Alexander's diagnosis »nasty«), they nevertheless testified to the fact that the spirit of the victorious Allies' coalition did not survive the ending of the war. It seems that the American press became aware of this fact earlier than its British counterpart, whose commentators remained loyal to the original purpose of the Alliance and have, while considering the legitimacy of Yugoslav demands, confined themselves to expressing doubts as to the way these were carried out. According to Jože Pirjevec, the Trieste historian, the British press viewed the Trieste conflict as caused predominantly by the national issue, and avoided considering the problem of »the expansion of the troops with the red star«; the American press on the other hand has, however, as early as in May 1945 clearly stated that there is more to the Trieste question than just a mere land dispute. The crisis was designated as the first local-level contest of power between the East and the West, whereby the geographical, and the ethnic elements of the question were largely subordinated to this basic criterion that divided the opinions. But the Trieste crisis of Spring 1945 was not only a study in military and political risks in the World dominated by the Big Three, to paraphrase the assertion of the *Time's* columnist of May 28, 1945. It has also been one of the most severely censured episodes in the history of American press: not until May 27, 1945 had the American public been informed of the fact that to time, reports on Trieste were under most rigorous censorship of the military and political authorities ever experienced on the territory of Italy.

⁴⁹ The New York Times, 28. maj 1945, str. 5.

In the time when numerous other dramatic events arrested the attention of the World, the Trieste case was reported mainly in the context of stressing the good intentions of the Allied forces, carefully coded in diplomatic language, while the reports from Trieste itself have been scarce. Though few, they have dealt largely with the alleged or actual brutalities of the Yugoslav occupation forces, and with the administrative incompetency of their civil successors. These news, »rationed« as they were, swarmed with contradictory facts and were repeatedly followed by denials, both explicit and implicit. In the circumstances of information block concerning the Trieste situation and created by the information systems of the Big Three (Moscow, for instance, first reported on the issue as late as May 21), the pages reserved for the readers' letters were the sole field of dialog where less »disciplined« opinions were heard; needless to say, this ultimate refuge of liberty was reserved for the readers in the Western hemisphere alone. Most radical confrontations of the viewpoints concerning the Trieste crisis were thus voiced on the pages of American and British newspapers, advocating either Italian or Yugoslav stance, and authored among others by most prominent personalities of the political and intellectual scene of the day.

RAZPRAVE FILOZOFSE FAKULTETE

1985

Narava in determinanta zavestnega odločanja
(Janek Musek)

Glosarij zbornika bratov Miladinovih
(Stefan Kociančič — Dragi Stefanija)

Dvanajstero mesecev
(Nataša Golob)

1986

Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki
(Jelka Pirkovič)

Slovensko-poljski slovar — poskusni snopič
(Tone Pretnar — Božena Ostromecka)

Slovenci v evropski reformaciji
Slovenski jezik v znanosti, 1

1987

O prvih cerkvah in pražupnijah
(Janez Höfler)

Črnomelj
(Stane Bernik)

Lokev skozi čas
Karolinška arhitektura na Slovenskem
(Ivan Stopar)

Rimska lončena posoda
(Iva Curk)

1988

Etnološka stičišča, 1

Slovenska kratka pripovedna proza 1892—1918, Bibliografija
(Gregor Kocijan)

Janez Benigar
(Irene Mislej)

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 201. Knjige lahko kupite z naročilnico ali pri prodajalcu knjig v avli fakultete in v Kulturno-informacijskem centru Križanke, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana.